

**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ
ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ**

УДК 342.8:316.334.55:[94(477)»1921/1929»

Г. Капустян

**ВІДСТОЮВАННЯ ВИБОРЧИХ ПРАВ – ЯК ФАКТОР
РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА
В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ В ПЕРІОД НЕПУ**

У статті досліджується проблеми організації та проведення виборів до місцевих органів влади в українському селі в умовах непу та прагнення селян відстояти власні політичні права.

Ключові слова: українське селянство, НЕП, вибори, більшовики, політичні права.

Розбудова відродженої сучасної Української державності засвідчує необхідність подальшої модернізації країни та її важливого чинника, зокрема, побудови громадянського суспільства. У розрізі подолання соціальних перешкод щодо утвердження демократії в Україні варто заглибитися у вивчення історичного досвіду формування принципів демократичної свідомості народу і в першу чергу селянства, яке становило переважну складову українського суспільства періоду 1920-х років.

Авторка ставить за мету проаналізувати динаміку суспільно-політичних поглядів українського селянства щодо його участі у виборчому процесі 1920-х років.

Ідея особистої свободи вибору кожного та активна участь індивіда у її забезпеченні мали стати стимулами для створення громадянського українського суспільства. Більшовики ж прагнули нав'язати квазідемократію у державі через створення представницьких органів радянської влади – рад. Задля цього здійснювався владний тиск як на формування самого складу рад так і учасників виборчого процесу.

Сільські і волосні ради в Україні були створені в кінці 1917 – на початку 1918 року. В період воєнних дій в Україні сільські ради неодноразово зникали і виникали знову, коли та чи інша українська територія потрапляла під більшовицький контроль. В районах же, охоплених повстанським рухом, відповідно до постанови п'ятого Всеукраїнського з'їзду рад (1920 р.) місцеві ради замінювалися

тимчасовими надзвичайними органами влади – військово-революційними комітетами, які мали забезпечити умови для функціонування рад.

Паралельно з переходом країни від війни до миру проводилась адміністративно-територіальна реформа. Згідно постанови ВУЦВКу «Про упорядочення і прискорення робіт по адміністративно-територіальному поділу УСРР» (1 лютого 1922 року) проводилась перебудова структури органів управління за схемою: республіка – округ – район – сільрада. [1, 215]. Заміна губернського повітового волосного апарату округовим і районним та укрупнення сільських рад сприяли спрощенню і поліпшенню роботи державного управління і скороченню чисельності працюючих. Реформа визначала демографічний склад адміністративних одиниць: на території кожної сільради мешкало не менше тисячі осіб, на території району – від 25 тис. до 40 тис., в окрузі проживало від 400 до 600 тис. осіб [2, 72]. Під час проведення цієї реформи чисельність сільських рад скоротилася з 15696 до 9307 (березень, 1923 року), а в 1928 році всього по Україні нараховувалося 10614 сільських рад [3, 4; 2, 72; 4]. До реформи всього в місцевих радах України працювало 92304 співробітники, а після – 49811 [5, 360].

Постанова ВУЦВКу «Положення про сільські ради» (18 липня 1923 року) визначала характер і напрями діяльності сільських рад, їх структуру і юридичний статус. Положення встановлювало порядок виборів до сільських рад [6].

До компетенції сільської ради відносилось чимало питань. Ось лише приблизний об'єм роботи, який довелося виконувати сільрадам Київської округи за 1924/25 р. Всього на той час проведено 9379 засідань сільрад. На яких було розглянуто 45254 питань. У відсотках показник розглянутих питань виглядав так: земельних – 9,4; культурно-освітніх – 8; податкових – 7,5; страхування – 4; наказів, розпоряджень – 15,6; питання, пов'язані з проведенням різноманітних кампаній – 6,3; боротьба із злочинністю – 22; розглянуто заяв громадян – 14; інших питань – 25 [7].

IX з'їзд рад України (1922 р.) постановив проводити вибори один раз на рік. До цього виборча кампанія до рад проводилася через кожні шість місяців [8].

Без перебільшення можна констатувати, що все суспільно-політичне життя українського села 1920-х років пронизане боротьбою селян за політичні, себто виборчі права. Особливий драматизм цієї боротьби пояснювався тим, що автоматично селянин-«лишенець» перетворювався в громадянина другого сорту, позбавлений повноцінної участі в багатьох сферах суспільно-політичного і економічного життя села.

Початковий період НЕПу позначений відкритим протистоянням у боротьбі за владні пріоритети на селі між сільськими радами, з одного

боку, та Комітетами незаможних селян (КНС). Останні до 1923 року офіційно були наділені адміністративними функціями, впровадження на практиці яких межувало з відкритим самоуправством та жорстким ставленням до односельців. Незаможники за роки громадянської війни призвичаїлись бути не тільки опорою радянської влади на селі, а і самим спиратися на її підтримку. Комнезамівці хизувалися заслугами перед більшовицькою партією та радянською владою під час проведення явно антигуманних кампаній, зокрема, розкуркулення, здійснення хлібної продрозкладки на місцях періоду «воєнного комунізму». Подібні методи роботи комнезамівці автоматично переносили і в практику українського села на початковому етапі НЕПу. Тому вони вороже зустріли зміни в політиці радянської влади, вважаючи що вона їх зрадила.

У період НЕПу незаможники продовжували мислити і діяти категоріями «воєнного комунізму», що викликало невдоволення іншої частини селянства. Особливо яскраво подібне проявилось під час головних кампаній на селі – виборчої та податкової.

Так, під час виборчої кампанії 1922 року Чернігівська губерньська виборча комісія випустила ряд відозв із закликом зміцнювати революційні завоювання. Одна із них «Більше пильності, Комнезами!» закликала: «...попередити проникненню до складу сільрад і волвиконкомів небажаних елементів, явно ворожих сільській бідноті і радянській владі. Комітети незаможних селян повинні висунути на майбутніх перевиборах в сільради і волосні виконавчі комітети зі свого середовища найбільш підготовлених, активних, відданих справі революції товаришів» [9]. Так, на виборах 1923 р. до Абрамівської сільради Димерського району, що на Київщині із 20 членів сільської ради, членами КНС були 18 осіб [10].

Середина 1920-х років позначилась зростанням суспільно-політичної активності селянства. З цією метою все більша кількість селян могла брати участь у виборах до сільських рад. Положення «Про виборчі права громадян та про порядок проведення виборів», прийняте у вересні 1924 року зазначало, що позбавлялися виборчих прав селяни, які незаконно експлуатували найманих робітників та отримували прибутки від торгівлі і промислових підприємств [11, 25].

Зростання суспільно-політичної активності селянства проходило на фоні піднесення сільського господарства. Це створювало передумови для активної боротьби всіх груп та окремих прошарків села за захоплення керівної ролі в сільрадах. Від ступеня впливу тієї чи іншої організації або групи осіб на більшість мешканців села залежали результати виборів. Різна політична активність в середовищі окремих соціальних верств села зумовлювалась певним їх господарським статусом, освіченістю. Боротьба за вплив на низовий державний апарат загострювалась.

Від позиції середняка залежало дуже багато. Розуміючи це, влада неодноразово намагалася схилити на свій бік середняка, але зустріла різку протидію з боку своєї опори – «незаможників». Замість того, щоб спробувати об'єднати зусилля частини селян на основі спільних інтересів, незаможники намагалися провести до рад тільки своїх членів. Саме цим зумовлювалося «вороже ставлення незаможників до середняків» [12, 114-115] у ряді районів республіки, що викликало негативне ставлення середняка до бідноти. Водночас середняки дедалі частіше поглядали у бік більш заможних селян, пропозиції і вимоги яких часто збігалися з їх інтересами.

Наступні виборчі кампанії, хоча і проходили під більшим впливом держави, істотно не змінили загальної картини. Найбільшу активність продовжували виявляти заможні верстви селян.

Детальний опис виборів до сільрад подано в інформаційному звіті Березанського райвиборчкому, що на Київщині, за 1927 рік: «Облік виборців, що з'явилися на виборчі збори, проводився шляхом перевірки виборчих карток прибувших на збори осіб. Про час та місце скликання загальних зборів виборців було завчасно оголошено селянам окремим оголошенням на видному місці та через сільвиконавців.

Перевірка списку виборців та осіб, позбавлених виборчих прав, зроблена сільвиборчками перед проведенням загальних зборів виборців... Голосування під час перевиборів проводилося персонально по всіх сільських радах та окремих виборчих діляницях, але кандидатури бралися зі списків, що були запропоновані активом села вкупі з різними організаціями; крім цього ставилися на голосування і кандидатури осіб, що були виставлені на самих загальних зборах виборцями. Голоси підраховувалися «за» і «проти». «Счѣтчики» голосів обиралися загальними зборами виборців. Явка виборців – 45%» [13].

Статистичні дані передвиборних загальних зборів громадян с. Войтова Березанського району Київської округи конкретизують виборчий процес на селі. Загальні збори виборців відбулися 10 січня 1927р., всього присутніх було 292 особи, в т.ч.: чоловіків – 281, жінок – 11. Не з'явилися на загальні збори виборців 1462 особи, в т.ч.: чоловіків – 518, жінок – 35 [14]. На загальних зборах виборців заслухали звіт про роботу сільської ради та Березанського РВК. Присутні досить не байдуже поставилися до винесених для звіту питань. Про це свідчить та кількість питань, а саме – 78, поставлених доповідачам. Найбільш актуальними проблемами для села, судячи по тим питанням, були: податки, культурно-освітня робота, медичне обслуговування села, кооперація, фінанси, кредит. Зокрема: «Чого збільшується податок?» «Чи вживає РВК заходи щодо відкриття другої

семирічки в районі?» «Як розвиваються колективи і скільки машинових товариств в районі?» «Чому міліція несвоєчасно виїздить на злочини?» і т.п.

І про це у виступах селян. Шкарупій В.С.: «Необхідно звернути увагу на терміновість, яка виникла в цьому році при нарахуванні сільськогосподарського податку, коли обложили податком слабi господарства однаково з заможниками?»

Менжукіс П.: «Ми платили податок. В окладних листах написано, що частина податку використовується на школу, а нас чому то гонять возити дрова до школи?» [15].

Більшовики намагалися адміністративними важелями досягти бажаних результатів на виборах до місцевих органів влади. Така позиція щодо формування складу виборних органів влади на місцях зустрічала справедливиий докір у селян. Про це вони з обуренням скаржилися до вищих органів влади з надією, на відновлення справедливості. Так, в листі селян с. В. Михайлівка Покровського району Запорізької округи (лютий, 1927 р.) з цього приводу зазначалося: «Під час підготовчої роботи до перевиборів рад обговорювали рекомендовані кандидатури від організацій, а особливо кандидати висувалися партосередками, але по обговоренню таким давали отводи. Не як партійцям, а як негарним людям помічених раніше у крадіжках, замість них селяни заміняли інших кандидатур.

Всі обговорили і списки кандидатур були вивішені в сільраді, а коли проводились вибори то виявилось, що в списках – ті кандидатури, яких селяни знімали при обговоренні; а рекомендованих селянами кандидатур немає. І так під партійним нажимом голосують...Подібно проходили вибори делегатів і на райз'їзд, куди не обрали жодного селянина, а все партійці» [16].

Від виборів до виборів зростала кількість осіб, позбавлених виборчих прав. За статистичними даними, які надійшли до НКВС станом на 6 квітня 1929 р. всього по Україні в 1926/27 р. було позбавлено виборчих прав 138458 осіб, в 1928 р. – 211179 осіб [17].

Архівні джерела зберегли різноманітну інформацію про форми і методи боротьби селян за поновлення їх у виборчих правах. Вони йшли на прийом до голови ВУЦВКу і надсилали на його ім'я скарги: за час з 1 січня по 1 липня 1927 р. в прийомну ВУЦВКу по питанню поновлення у громадянських правах звернулося 36 селян [18]. Підставами для позбавлення виборчих прав були: служба в царській жандармерії та служба на посаді стражника, виконання обов'язків писаря в тюремній інспекції, виконання посадових обов'язків колишнього городового,

зв'язок із церквою, використання найманої праці більше встановленої норми, не скасована судимість і т.д. [19].

В листі до ВУЦВКу від 25 лютого 1927 р. селянин Митро Іваненко з с. Старо-Котельні Іванківського району Житомирської округи вказує на обставини позбавлення виборчих прав і висловлює прохання повернути йому громадянські права: «Будучи при скрутних обставинах в великих злиднях я мав нещастя перебувати на службі при старому устрої в стражниках. Служив я ... 25 років тому назад з 1910 по 1911 р.

...Перебуваючи при старому устрої в ці роки на службі у ворожому таборі трудящих я глибоко розкаююся...

...Мене і мою жінку позбавили користуватися в привілегії громадянства і зарахували до ворогів трудящих. ...Виборчого права мене позбавили в 1923р., а жінку в 1927р....Перше моє клопотання подано до ВУЦВКу 7 серпня 1926р., відповіді немає» [20].

У кінці 1920-х років запроваджуються примусові хлібозаготівлі і надзвичайні заходи. На селі широко застосовувались репресивні заходи не тільки проти заможного селянства і спекулянтів, але і під каральні жорна попадали і інші верстви села. Згорання НЕПу у такий спосіб супроводжувалося створенням командно-репресивної системи управління на селі і перетворенням важливої демократичної кампанії – виборів у просту фікцію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабій Б.М. Українська радянська держава (1921–1925 рр.). – Київ: вид-во АН УРСР, 1961.
2. Стоян П.К. Адміністративно-територіальна реформа на Україні (1922–1925 рр.). – УІЖ, 1965, №4.
3. Личкавий О.Є. Боротьба за позбавлення рад на селі в 1924–1925 роках (на матеріалах Лівобережної України // Питання історії народів СРСР. Вид-во Харківського університету, 1973.
4. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО). – Ф.1. – Оп. 20. – Спр. 2951. – Арк.11.
5. IX Всеукраїнський з'їзд рад. Стенографічний звіт. – Харків, 1925.
6. Положение о сельских советах. – Постановление ВУЦИКа от 18.07.1923 г. –Харьков. – 9 с.
7. Центральний державний архів вищих органів влади України (далі – ЦДАВО). – Ф.1. – Оп. 2. – Спр. 4461. – Арк.1.
8. Вісті ВУЦВКу, 1922, 10 вересня.
9. ЦДАВО України. – Ф.1. – Оп. 1. – Спр. 1110. – Арк.82, 83.
10. Державний архів Київської області (далі – ДАКО) – Ф.112. – Оп. 1. – Спр. 173. – Арк. 10.
11. Перевибори рад України 1925/26 р. – Ч. 1. – Вип. 2. –Харків, 1926.

12. Колесников Б. Деревня: Куда она идет? Очерки. – Харьков, 1925.
13. ДАКО. – Ф.112. – Оп.1. – Спр.3537. – Арк.102.
14. ДАКО. – Ф.112. – Оп.1. – Спр.3537. – Арк.125.
15. ДАКО. – Ф.112. – Оп.1. – Спр.3537. – Арк.125,130.
16. ЦДАВО України. – Ф.1. – Оп. 3. – Спр. 2424. – Арк.227.
17. ЦДАВО України. – Ф.5. – Оп. 3. – Спр. 1616. – Арк.31.
18. ЦДАВО України. – Ф.1. – Оп. 3. – Спр. 2150. – Арк.1.
19. ЦДАВО України. – Ф.1. – Оп. 3. – Спр. 2424. – Арк. 47, 71, 90, 103, 108, 123, 174, 190.
20. ЦДАВО України. – Ф.1. – Оп. 3. – Спр. 2424. – Арк.79, 79зв.

* * *

УДК 94(477)«1946/1964»

П. Киридон

ОБЛАСНІ КОМІТЕТИ ПАРТІЇ ЯК ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ОСЕРДЯ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ УКРАЇНИ В ПОВОЄННІ РОКИ

У статті пропонується огляд стану обласних комітетів Комуністичної партії України у повоєнне двадцятиріччя. Показана провідна номенклатурна роль парткомів усіх рівнів в організації відбудови народного господарства, конверсії 1945 – 1960-х років. Зроблено оцінки та узагальнення рівня організації, кадрового супроводу, проблеми та труднощі відбудови республіки. Акцентовано увагу на бюрократично-адміністративних постулатах, котрі збереглися в партійному керівництві, і марність спроб реформувати суспільну роль правлячої партії в демократизації та лібералізації життя. Наведено статистичні дані, котрі показують ситуації в КПУ повоєнних десятиріч, обґрунтовано органічну неспроможність партійних керівних органів полішити стан справ у політичній сфері, народному господарстві, в лавах Компартії, організаційна диктатура котрої в умовах апаратного засилля зумовлювала об'єктивні помилки та суб'єктивні прорахунки в намаганні реформувати правлячу партію.

Ключові слова: КП(б)У, КПУ, обласні комітети партії, райкоми, міськкоми, парторгани, секретарі комітетів, партійна номенклатура.